

# Întrupare și epectază în comentariul Sfântului Grigore de Nyssa la *Cântarea Cântărilor*

Marius TALOȘ<sup>1</sup>, SJ

## Abstract

*The present work aims to emphasize that St. Gregory of Nyssa's teaching of epéctasis – as it is elaborated in his Commentary on the Song of Songs and supported by biblical and theological arguments – is tightly linked to that regarding Incarnation. Neither this Book of the Holy Scripture nor its patristic interpretation merely offer a simple allegory; on the contrary, they both celebrate the real “wedding” between God and the humankind.*

*More concretely speaking, St. Gregory displays the articulation mentioned above following the pattern of Phil 3,12-14, whose five conceptual “pillars” are grouped into two binomials – a theological one (arché-télos) and an anthropological or rather ascetic-mystical one (lethe-epéctasis) – around the main axis represented by the theme of “infinity”. The actual or essential Infinity of God fosters the potential infinity of the human being throughout his spiritual progress.*

*Starting from this hermeneutical paradigm, the Cappadocian Father tries to interpret The Song of Songs as an ongoing history, of love and salvation at once. The Bride, representing at the same time the human person, the Church and the humankind, cannot save herself without loving; and this love makes her plunge within an unstoppable race following the Groom who has already grasped her through his incarnated philanthropy.*

**Keywords:** incarnation, epéctasis, patristic exegesis, infinity, christology, anthropology.

<sup>1</sup> Marius Taloș este preot iezuit născut la București în 1970. După terminarea studiilor de teologie fundamentală a activat în cadrul Centrului Cultural Xaverianum din Iași între 2005-2009. Ulterior a scris o teză de doctorat în domeniul teologiei spirituale. În prezent lucrează la Serviciul iezuiților pentru refugiați (JRS) din București. Prezentul articol constituie un rezumat al lucrării de doctorat susținută în anul 2013 la Universidad Pontificia de Comillas, Madrid.

## 1. Status quaestionis

Studiile apărute în Occident cu privire la *epéctasis* – noțiune consacrată de către Jean Daniélou pentru a sintetiza concepția lui Grigore de Nyssa referitoare la desăvârșirea creștină – a fost în mare măsură condiționată de polemica iscată în jurul „elenizării creștinismului”<sup>2</sup>, polemică în cadrul căreia cazul Sfântului Grigore de Nyssa ocupă un loc important. Trebuie recunoscut din start că respectivele studii sunt rezultatul unor eforturi exegetice considerabile, atât în ceea ce privește realizarea edițiilor critice ale operei lui Grigore din Nysa<sup>3</sup> cât și în rigoarea cercetărilor. Acestea au scos la iveală, pe de o parte, influențele suferite de episcopul capadocian, dar și originalitatea lui față de mediul elenistic în care a trăit.

Cu toate acestea, complexitatea gândirii sale – așa cum rezultă în urma confruntărilor sistematice cu filosofia medio și neo-platoniciană – riscă să fie sărăcită. În primul rând, polemica mai sus amintită a făcut din schema mistico-filosofică tripartită: *purificare-iluminare-unire* criteriul după care s-a estimat originalitatea acestui Părinte al Bisericii. Numai că aici apare o dificultate. Deși este adevărat că Sfântul Grigore folosește de mai multe ori o versiune modificată a acestei scheme (sub forma: *lumină-nor-întuneric* împrumutată din *Cartea Exodului*), totuși nu suntem de părere că respectiva schema acoperă în întregime specificul creștin al tensiunii spirituale exprimate prin epectază. De aceea, ni se pare reductivă<sup>4</sup> orice încercare de „încapsulare” a complexei doctrine a lui Grigore de Nyssa în structura tripartită și ascensională a schemei prezentate mai sus.

<sup>2</sup> Cf. A. HARNACK, *Dogmengeschichte*, vol. II, *Die Entwicklung der kirchlichen Dogmen*, Wiss. Buchges., Darmstadt 1980. Gr.-8°. XV, 826; XIV, 538; XVIII, 959 S. Leinen, 166-167.

<sup>3</sup> *Patrologia Græca*, tomes 44 (Scripta exegetica), 45 (Scripta dogmatica), et 46 (Scripta dogmatica, Dogmatica dubia, Ascetica et miscellanea, Orationes, Dubia), Paris 1864; Gregorii Nysseni Opera (Brill, Leyde): 6. *In Canticum canticorum*, H. Langerbeck, 1960.

<sup>4</sup> De exemplu, tema purificării traversează Comentariul sfântului Grigore de Nyssa la *Cântarea Cântărilor* de la un capăt la celălalt, devenind astfel mai degrabă o dimensiune a înaintării spirituale decât o etapă tranzitorie a acesteia.

În plus, această focalizare pe comparația cu schema mistică îi pune pe cercetători<sup>5</sup> în fața următoarei dileme: sau Sfântul Grigore de Nyssa nu este mai mult decât un simplu imitator al lui Plotin, sau nu face nimic altceva decât să îmbrace logica acestuia – chiar și intensificând-o, după spusele lui Daniélou – cu noțiuni creștine<sup>6</sup>. Niciuna dintre aceste alternative nu ni se pare satisfăcătoare, întrucât nu țin seama de specificul creștin al învățaturii lui Grigore din Nyssa, acolo unde se întrepătrund înțelegerea Scripturii, valorizarea Tradiției și conștiința eclezială.

Trecând acum la versantul oriental al studiilor despre epectaza gregoriană<sup>7</sup>, constatăm în mare măsură un ambient rămas neafectat de polemica occidentală și care, prin urmare, nu se sfiește să umple cele trei

<sup>5</sup> Din imensa bibliografie gregoriană consacrată încadrării istorice a gândirii sale am selectat aici doar autorii și lucrările ce abordează explicit sau implicit tema epectazei: H.F. CHERNISS, *The Platonism of Gregory of Nyssa*, (1930); A. NYGREN, *Eros und Agape, Gestaltwandlungen der christlichen Liebe*, vol. II (1937), 232-251; M. PELLEGRINO, *Il Platonismo di San Gregorio Nissenese nel dialogo Intorno all'anima e alla risurrezione* (1938); A. H. ARMSTRONG, *Platonic Elements in St. Gregory of Nyssa's doctrine of Man* (1948); J. DANIELOU, *Platonisme*, cit. (1944); id., *Grégoire de Nysse et Plotin* (1954); E. VON IVANKA, *Platonismo cristiano. Recezione e trasformazione del Platonismo nella Patristica* (1992), 151-185; P. COURCELLE, *Tradition platonicienne et tradition chrétienne du corps-prison* (Phedon 62b, Cratyle 400c) (1965); id., *Grégoire de Nysse lecteur de Prophyre* (1967); J. DANIELOU, *Grégoire de Nysse et le neo-platonisme de l'école d'Athènes* (1967); H. DORRIE, *Gregors Theologie auf dem Hintergrund der neuplatonischen Metaphysik* (1972); U. BIANCHI, *Presupposti*, cit. (1978); C. APOSTOLOPOULOS, *Phaedo Christianus. Studien zur Verbindung und Abwaegung des Verhältnisses zwischen dem platonischem „Phaidon“ und dem Dialog Gregors von Nyssa „Ueber die Seele und Auferstehung“* (1986); E. PEROLI, *Il Platonismo*, cit.

<sup>6</sup> C. DESALVO, *L'Oltre nel presente, La filosofia dell'uomo in Gregorio di Nissa*, Milano, Vita e Pensiero 1996, 6.

<sup>7</sup> Cf. V. RĂDUCĂ, *Antropologia Sfântului Grigore de Nyssa*, București 1996; N. A. MATSOUKAS, *Teologia Dogmatica e Simbolica ortodossa*, vol. 1, *Introduzione alla gnoseologia teologica ortodossa*, Roma 1995; V. LOSSKY, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, București 1990; O. SFERLEA, „Infinité divine et progrès spirituel”, în M. CASSIN ET H. GRELIER (ed.), *Grégoire de Nysse: la Bible dans la construction de son discours, Actes du Colloque de Paris, 9-10 février 2007*, Institut d'Etudes Augustiniennes 2008, 41-54; O. SFERLEA, «Aoristos». *Le thème de l'infini chez Grégoire de Nysse*; E. MOUTSOULAS, *Ἡ Σάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ Θεώσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης*, in-8°, 232 pages, Athènes, 1965; IER. AGAPIE

goluri semnalate anterior, integrând cu alte cuvinte în doctrina teologică și spirituală a sfântului referințele scripturistice laolaltă cu solidaritatea patristică, toate acestea fiind cuprinse într-o viziune a Bisericii trup al lui Cristos și dar al Duhului. În cazul concret al temei noastre, am constatat cum integrarea respectivă se realiza în două etape: în primul rând doctrina despre *epectasis* era citită ca un caz particular al învățaturii despre îndumnezeirea omului, învățătură receptată mai amplu în Răsărit, pentru ca la rândul său aceasta să se transforme în corelatul soteriologic al primei mișcări, aceea a întrupării.

Este vorba despre o perspectivă profund teologică, de ale cărei intuiții ne-am lăsat de multe ori călăuziți în studiul nostru, însă și aici se pot întrezări două fisuri în armătura aparent compactă a argumentației. Întâi de toate, asistăm la riscul unui tip de reductivism, din moment ce particularitatea învățaturii sfântului Grigore de Nyssa despre epectază riscă să fie trecută cu vederea prin asimilarea ei nediferențiată de către teoria patristică despre îndumnezeire. Iar apoi, în continuarea aceleiași tendințe hagiografice se poate semnală corespondentul său metodologic, în care delimitarea principiilor teologice, filosofice și mistice din doctrina epectazei nu urmează mereu abordarea hermeneutică riguroasă a textelor lui Grigore din Nyssa.

## **2. Obiectiv**

În această situație ne-am propus să beneficiem de cele mai importante contribuții din cele două mari zone de cercetare patristică, fiind atenți în același timp să evităm riscurile identificate de fiecare parte de-a lungul analizei noastre. În mod concret, am pornit în căutarea unei alte paradigme hermeneutice pentru înțelegerea doctrinei sfântului Grigore de Nyssa despre epectază, fixându-ne asupra a trei obiective ale investigației: a) găsirea unei logici interne a acestei învățaturi, diferită

de aceea inerentă schemei ascensionale filosofico-mistice care ne-a rezultat insuficientă; b) verificarea capacității noii scheme propuse de a susține complexitatea și originalitatea scrierilor sale din ultima perioadă; c) și, în fine, consecințele noii ipoteze hermeneutice asupra cristologiei și antropologiei episcopului capadocian. Practic, am încercat să arătăm că doctrina epectazei a sfântului Grigore de Nyssa, așa cum reiese din *Comentariul la Cântarea Cântărilor*, este inseparabil legată de dogma creștină a Întrupării, iar legătura este fundamentată de o perspectivă biblică și teologică în același timp. Nici poemul biblic, nici interpretarea sa patristică nu sunt o simplă alegorie, ci ambele celebrează misterul nupțial prin care Dumnezeu se leagă pe veci de neamul omenesc de-a lungul istoriei mântuirii.

### **2.1 Delimitarea ariei de investigație și criteriile analitice utilizate**

La această concluzie se ajunge printr-o relectură a *Comentariului sfântului Grigore de Nyssa la Cântarea Cântărilor* în cheie paulină, și mai precis potrivit paradigmei hermeneutice oferite de *Scrisoarea către Filipeni*, acolo unde Apostolul articulează în mod explicit dinamica Întrupării cu atracția spiritului omenesc spre Dumnezeu.

Metodologia întrebuintată la elaborarea acestei lucrări îmbină analiza exegetică cu reflecția teologică. De aceea prezentăm în primul capitol al primei părți dinamismul spiritual inerent noțiunii de *epéctasis* în legătură cu Întruparea, așa cum reiese din *humus*-ul său original, *Scrisoarea către Filipeni*, și mai precis în contextul capitolului al treilea<sup>8</sup>. Analizei textuale îi urmează sinteza teologică care scoate în evidență principalele caracteristici teologice ale înțelegerii pe care o are Sfântul Paul despre epectază, pentru ca în final să propunem o schemă capabilă să reflecteze logica sa internă.

<sup>8</sup> Am folosit cu precădere rezultatele furnizate de: S. BITTASI, *Gli esempi necessari per discernere, Il significato argomentativo della struttura della lettera di Paolo ai Filippesi*, Roma 2003.

Cel de-al doilea capitol scoate în evidență elementele epectatice și ale Întrupării din *Omiliile sfântului Grigore de Nyssa la Cântarea Cântărilor*, cu intenția de a verifica în capitolul următor în ce măsură învățătura Sfântului Grigore despre epectază corespunde logicii interne dezvoltate de Apostol și care sunt contribuțiile originale ale episcopului capadocian.

De aceea, fiecare text omiletic a fost analizată separat urmând următoarea schemă:

a) O scurtă prezentare a comentariului episcopului capadocian la textul biblic, ținându-se cont de două niveluri hermeneutice: acela al textului biblic și, respectiv, al interpretării patristice. În mod concret, după citarea pericopei scripturistice în traducerea Septuagintei<sup>9</sup> și, respectiv, în aceea propusă de biblistul Luzarraga<sup>10</sup>, prezentăm în corpul textului un rezumat al comentariului patristic<sup>11</sup>, în timp ce notele de subsol furnizează rezultatele cele mai importante ale exegezei contemporane despre *Cântarea Cântărilor*.

b) Evidențierea contribuției teologice și spirituale a textului analizat cu referire la tematica epectazei: am ales expresia consacrată de Jean Daniélou pentru a desemna mișcarea spirituală a sufletului omenesc spre Dumnezeu cu toate detaliile identificate în limbajul și în gândirea Sfântului Grigore de Nyssa.

c) Evidențierea contribuției teologice și spirituale a textului analizat cu referire la tematica Întrupării, concept teologic prin care aici desemnăm întreaga oikovoμία sau istorie a mântuirii, cu alte cuvinte mișcarea descendentă a lui Dumnezeu înspre om și umanitate.

A doua parte este dedicată expunerii sistematice a consecințelor teologice ale articulației dintre Întrupare și epectasis în gândirea sfântului Grigore din Nyssa. Rezultatul cel mai surprinzător constă în redescoperirea

<sup>9</sup> Cf. Gregorii Nysseni Opera (Brill, Leyde): 6. *In Canticum canticorum*, H. Langerbeck, 1960.

<sup>10</sup> J. LUZARRAGA, *Comentario al Cantar de los Cantares*, Edit. Verbo Divino, Estella (Navarra), 2006.

„trupului” ca loc de întâlnire al lui Dumnezeu cu omul în trei accepțiuni concrete: antropologică, ecleziologică și scripturistică. Considerăm că evidențierea „trupului” ca *locus teologicus et antropologicus* este una dintre contribuțiile cele mai importante ale părintelui capadocian la gândirea teologico-spirituală și că numai pornind de la această perspectivă se poate măsura originalitatea sa în comparație cu paradigma mistică neoplatonică.

## **2.2 Formularea tezei centrale**

În Comentariul la *Cântarea Cântărilor*, episcopul Grigore de Nyssa articulează procesul de îndumnezeire a ființei omenești potrivit modelului paulin din *Fil* 3, 12-14. Respectivul model este constituit din cinci elemente tematice, grupate la rândul lor în câte două binomuri simetrice - unul teologic (*arché-télos*) și altul antropologic sau ascetico-mistic (*lethe-epéctasis*) – în jurul unei axe centrale, înfinitatea esențială a lui Dumnezeu reflectată în înfinitatea potențială inerentă dinamismului transcendental (ἔπος) al spiritului omenesc.

Ipoteza noastră este că Sfântul Grigore pornind de la această paradigmă hermeneutică tâlcuiește poemul biblic ca pe o istorie neîncetată, de iubire și de mântuire. Mireasa, care simbolizează deopotrivă persoana umană cât și comunitatea eclezială, nu se poate mântui fără să iubească; iar dragostea ei constă într-o lansare epectatică mereu înainte, pe urmele Aceluia care a atins-o cel dintâi, prin filantropia care l-a făcut să coboare până la limitele umilinței în trup.

## **3. Consecințele teologice și antropologice ale acestei articulări**

Urmarea fundamentală a originalei articulații dintre întrupare și epectază presupune o corecție subtilă, dar fundamentală adusă procesiunii plotiniene în itinerariul sufletului omenesc spre comuniunea cu Unul. Este

---

<sup>11</sup> F. DÜNZL, *Braut und Brautigam, Die Auslegung des Canticum durch Gregor von Nyssa*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1993.

vorba despre două dinamisme inseparabile, ce corespund dublei mișcări cunoscute de *oikonomia* dumnezeiască – coborârea și întoarcerea reflexivă – constituind în același timp condiția ce face posibilă apropierea firii omenești de misterul înomenirii lui Dumnezeu.

### **3.1 Concluzii cu caracter teologic**

#### **3.1.1 Articulația novatoare pentru înțelegerea lui Dumnezeu și a omului**

Această articulare se sprijină și în același timp revelează fundamentele sale trinitare, cristologice și, respectiv, antropologice, întrucât prinde contur pornind de la chipul și destinul lui Isus Cristos, Cuvântul întrupat al lui Dumnezeu și Mirele umanității. Într-adevăr, misterul Întrupării este punctul de pornire de la care se pun în lumină și se potențează deopotrivă atât misterul divin cât și al omului.

Referitor la divinitate, nouitatea adusă de Întrupare este dublă, deoarece nuntirea lui Dumnezeu cu umanitatea revelează Sfânta Treime ca taină ultimă a firii omenești și ca izvor primordial a tot ce ființează. De aceea am încercat să arătăm că fundalul Comentariului lui Grigore de Nyssa la *Cântarea Cântărilor* conține o schiță a unei ontologii trinitare a iubirii, acolo unde conceptului de persoană – atribuită originar Persoanei Tatălui – îi revine primatul metafizic înaintea ființei.

#### **3.1.2 Întruparea: un eveniment cardinal în mijlocul „planului dublei gratuități”**

Dincolo de echivalența formală dintre noțiunile de chip și asemănare cu Dumnezeu, care-l distinge pe Sfântul Grigore de Nyssa de alți Părinți ai Bisericii, și dincolo de altă identificare, de data aceasta între starea inițială și, respectiv, finală a creației universale voite de Creator, Cuvântul întrupat apare în *Omiliile la Cântarea Cântărilor* ca fiind evenimentul central pentru *oikonomia* divină. De fapt, pentru Părintele Capadocian, Isus Cristos nu numai că realizează mijlocirea mântuitoare între natura dumnezeiască și cea umană, ci și articulează în propria sa persoană polii fundamentali ai



istoriei lui Dumnezeu cu omenirea, cu alte cuvinte creația și întruparea: Acela care se întrupează este în același timp și Imaginea arhetipală după care a fost creat omul.

Prin aceasta se evită reduționismul inerent teologiilor care subliniază unilateral dimensiunea salvifică a lui Cristos, întrucât respectă totodată ceea ce Ladaria numește „planul dublei gratuități”<sup>12</sup>, adică al creației și, respectiv, al Întrupării.

### *3.1.3 Întruparea ca revelație a adevărului plenar al ființei umane*

Așadar, se poate spune că numai prin Întrupare se dezvăluie ce înseamnă cu adevărat firea omului, așa cum a fost voită de planul creator al Tatălui: în ultimă instanță, desăvârșirea lui constă în orientarea filială spre izvorul vieții. De aici rezultă că tocmai venirea în trup a Fiului lui Dumnezeu este cea care arată în ce anume constă desăvârșirea vieții omenești, cu alte cuvinte o creștere neîncetată a umanității concomitent cu propria sa dezlipire de sine și kenoză.

### *3.1.4 Întruparea ca împlinire a nuntirii divino-umane*

Însă odată cu aspectul revelator al Întrupării se ajunge și la împlinirea nuntirii lui Dumnezeu cu umanitatea: în felul acesta, dincolo de imaginea sa de Creator și Eliberator sau Mântuitor, Chipul ultim al lui Dumnezeu pentru noi pe care ni-l prezintă deopotrivă *Cântarea Cântărilor* și Comentariul lui Grigore de Nyssa este acela al Mirelui.

Prin această iubire sponsală se exprimă în primul rând dimensiunea kenotică a carității divine care vrea să se unească cu condiția umană și cu omenirea întregă, și nu doar printr-o iubire „poietică” față de „lucrarea mâinilor sale” și nici doar din compasiune pentru căderea sa, ci în primul

<sup>12</sup> „Creația este rodul liberății și al iubirii lui Dumnezeu, însă Întruparea Fiului și dăruirea Duhului constituie o nouă lucrare a libertății dumnezeiești, ireductibilă la cea de dinainte. ... aici este vorba de însăși gratuitatea și libertatea lui Cristos însuși. Iar această gratuitate a misiunii și a dăruirii Fiului de către Tatăl este integrată într-o lume creată prin

rând pentru că dorește dintotdeauna și pentru totdeauna, printr-o filantropie care sintetizează în concepția sfântului Grigore de Nyssa semnificațiile de *eros* și *agape*<sup>13</sup> într-un tot unitar.

### **3.2 Concluzii antropologice**

#### **3.2.1 Epectaza înțeleasă ca deificare și configurare cu Cristos**

Trecând acum la concluziile antropologice ale Întrupării în opera lui Grigore de Nyssa și mai ales în *Comentariul la Cântarea Cântărilor*, acestea își găsesc în opinia noastră punctul de plecare în axioma formulată de Lucas Francisco Mateo-Seco: „pentru Grigore sunt echivalente următoarele două afirmații: «a fi creștin înseamnă a-l urma pe Cristos» și, respectiv, «a fi creștin înseamnă a imita firea dumnezeiască»<sup>14</sup>. Consecințele acestei axiome, evidente doar în aparență, sunt extrem de importante și în domenii diferite, începând cu teologia ecumenică și terminând cu cotitura radicală pe care o cunoaște concepția mistică de tip platonian sau plotinian.

În primul rând, echivalența menționată capătă trăsăturile unei originale sinteze teologice între cele două curente de gândire pe care și-au croit făgaș tradițiile răsăriteană și, respectiv, apuseană: pe de o parte, calea îndumnezeirii deschisă acelor care-l urmează pe Cristos și trăiesc în El, iar de cealaltă parte *imitatio Christi* cu precădere în pătimirea vieții sale

însăși mijlocirea lui Cristos” (L. F. LADARIA, *Jesucristo, salvación de todos*, Madrid 2007, 23).

<sup>13</sup> BENEDICTO XVI, Carta encíclica *Deus Caritas est* del sumo Pontífice Benedicto XVI a los obispos, los presbiteros y diaconos, a las personas consagradas y a todos los fieles laicos sobre el amor cristiano, Vaticano 2005.

<sup>14</sup> „Para Gregorio son equivalentes estas dos afirmaciones: ser cristianos es seguir a Cristo; ser cristiano es imitar la naturaleza divina. Estas dos afirmaciones son equivalentes porque, el hombre, al unirse a Cristo, se une también a la Divinidad. El es la imagen perfecta y eterna del Padre; los hombres, hechos a imagen y semejanza de Dios, encuentran la salvación precisamente en la unión con Aquel que es Imagen perfecta del Padre” (Cfr. L.F. MATEO-SECO, «Cristología», en L. F. MATEO-SECO y G. MASPERO, *Diccionario de San Gregorio de Nisa* (DGN), Burgos 2006, 246-265, aici 255).

pământești, de cealaltă. Însușindu-ne aprecierea lui T. Spidlik<sup>15</sup> cu privire la această distincție fundamentală – și care identifică o abordare cu precădere mistică în Orient, spre deosebire de orientarea ascetică și morală din Occident – considerăm că sfântul Grigore de Nyssa constituie un moment de confluență al celor două curente.

Dacă Frederic Bertrand a adus prin cartea sa *Mystique de Jésus chez Origène*<sup>16</sup> un serviciu enorm ecumenismului identificând în scrierile Maestrului Alexandrin o puternică sensibilitate față de umanitatea lui Cristos ca izvor de viață și înaintare spirituală – lucru considerat până atunci ca apanaj aproape exclusiv al Evului Mediu apusean – considerăm că se pot face afirmații asemănătoare și referitor la Părinții Capadocieni, cu precădere la Sfântul Grigore de Nyssa.

<sup>15</sup> «Para los Padres del Oriente (según V. LOSSKY, 242), la vía de la imitación no ha sido practicada nunca. ...En efecto, parecería tener un cierto carácter de falta de plenitud, ser una actitud exterior respecto a Cristo....La espiritualidad oriental se define mas bien como una vida en Cristo... A diferencia del mundo griego, que atribuye a la imitación una gran importancia, sea en la reflexión filosófica (Platón), sea en su concepción del arte como copia de la naturaleza (Platón y Aristóteles), sea en la pedagogía (valor atractivo del ejemplo), la Biblia parece ignorar las virtudes de la imitación. En realidad, esa se expresa en otro registro, en términos concretos: «ir por caminos de Yahvé». El tema de la imitación aparecerá en el pensamiento de Pablo. Pero parece que lo desarrollo principalmente como prolongación ética de un principio mas fundamental, el de la unión creyente con Cristo, expresado especialmente por la formula en Cristo (unas 165 veces)... Es posible que los occidentales, más propensos a la acción, hayan comprendido a menudo la conformidad a Cristo más en un sentido ascético y moral que en un sentido ontológico y místico. Pero si Cristo es Dios, no lo podemos imitar como a un héroe humano; existe entre el y sus imitadores una participación completamente distinta, que asume fundamentalmente un carácter sacramental y eclesial... Cabasilas: «Imitar a Cristo y vivir según él es vivir en Cristo, y es la obra de la voluntad libre, cuando se somete al querer divino» (*La vida en Cristo*, 7, PG 150, 721d)... Seguir a Cristo es, para Orígenes, observar las virtudes... No se trata de volver a hacer, materialmente los gestos de Cristo, sino de imitar su actitud espiritual, de hacer de los sentimientos de Cristo el modelo de nuestros propios sentimientos (Cfr. GREG DE NAZIANZE, Or. 19,13, PG 35, 1060 ab; 42, 13)» (T. SPIDLIK, *La espiritualidad del Oriente cristiano*, Burgos, Monte Carmelo 2004, 68-69).

<sup>16</sup> F. BERTRAND, *Mystique de Jésus chez Origène*, Aubier, Paris, 1951.

### *3.2.2 Consecințe pentru specificitatea misticii lui Grigore din Nyssa*

În continuare, aceeași axiomă a sfântului, de sorginte paulină comportă, așa cum enunțasem anterior, o transformare subtilă dar nu mai puțin decisivă a concepției mistice de proveniență filosofică păgână. De fapt, am văzut cum identificarea finalității teologice cu cea cristologică are drept consecință o dedublare – care respectă însă *avant la lettre* „criteriul calcedonian”, fără confuzie, nici separație – a drumului spiritual parcurs de creștin: laolaltă cu aspirația la nemurire, nestricăciune, impasibilitate – cu alte cuvinte, participarea la viața dumnezeiască – același se simte chemat să-și configureze destinul cu Cristos într-o viață de dăruire, de slujire și de dragoste pentru Dumnezeu și aproapele, configurare dusă până la împărtășirea misterului pascal al morții și învierii. Dacă primul itinerar – pe care-l putem chema în mod generic teist, în ciuda contribuției pe care o aduce creația în versiunea creștină a acestei doctrine – capătă trăsăturile și profilul ascensional al progresului spiritual întâlnit practic în filosofia platonice și plotiniană – cu alte cuvinte etapele curățirii, ale iluminării și, respectiv, ale uniunii în cadrul ontologic asigurat de schema *exitus-reditus* – cel de-al doilea drum, explicit cristologic, asumă traiectoria *kenosis*-preamărire, potrivit asocierii cu pasajele pauline din *Fil 2*, 6-11 și, respectiv *Fil 3*, 12-16.

Această coexistență și articulare subtilă între cele două scheme amintite mai sus – teistă și, respectiv, cristologică – conferă misticii părintelui capadocian o complexitate nebănuită, nu doar pentru filosofia platonice și plotiniană, ci chiar și pentru aceea lui Pseudo-Dionisie Areopagitul, a cărui influență avea să fie în schimb covârșitoare, atât în Răsărit cât și în Apus. Luând ca punct de plecare experiența lui Moise pe Muntele Sinai, schema propusă de Sfântul Grigore de Nyssa, deopotrivă în *Vita Moysis* și în *Comentariul la Cântarea Cântărilor* exprimă sub forma trinomialului lumină-nor-întuneric un itinerar mistic inedit, a cărui progresie asumă aceeași kenoză existențială prezentă în imnul paulin menționat mai sus. În felul acesta asistăm la o metamorfoză discretă, dar și ireversibilă în același timp, a teologiei apofatice în teologie a crucii: călăuzit de Sfântul

Paul, Părintele capadocian ajunge să întrezărească „taina constrastelor în Dumnezeu”<sup>17</sup>, taină care îmbrățișează întregul dinamism al întrupării și care culminează cu misterul pascal.

### 3.2.3 *Epectaza ca o dinamică implacabilă dincolo de grade și etape*

Sunt mai multe aspecte ce disting schema mistică a sfântului Grigore de Nyssa de modelul său filosofic și care va rămâne paradigmatic în mare măsură pentru tradiția creștină succesivă. În primul rând, se poate observa cum cele trei etape clasice din înaintarea sufletului spre divinitate se transformă, potrivit viziunii hermeneutice și teologice a sfântului episcop, în grade ale unui proces unic care se intensifică neconținut, asemenea gradării luminozității sugerate de cei trei termeni folosiți de Sfântul Grigore: *lumină, nor și întuneric*.

În plus, dacă se ține cont că acest model mistic rămâne subordonat schemei pauline din *Fil* 3, 12-14, rezultă că pentru episcopul Grigore de Nyssa diferitele etape ale drumului spiritual se estompează îndărătul impulsului imparabil înainte, corelat cu uitarea a tot ce se opune acestei înaintări, binom ale cărui unice referințe decisive sunt inițiativa protologică și eschatologia divină: toate celelalte trepte sau etape nu fac decât să potențeze importanța primordială a celor două repere ce încadrează istoria mântuirii.

### 3.2.4 *Dimensiunea ascetică reconfigurată potrivit paradigmei Întrupării*

În fine, se poate observa cum întrețeserea celor două scheme reușește să integreze dimensiunea ascetică sau cathartică – una din constantele procesului examinat – într-o perspectivă superioară, inerentă dinamismului kenotic al Întrupării: Cristos consimte la „despuierea” de sine nu pentru a dobândi o treaptă mai înaltă a desăvârșirii, ci dimpotrivă, având-o deja pe

<sup>17</sup> Gregorii Nysseni Opera (Brill, Leyde): 6. *In Canticum canticorum*, H. Langerbeck, 1960: Hom VIII, 255, 19- 256, 6; Cant, GNO VI: Hom VIII, 255, 9.

*Întrupare și epectază în comentariul sfântului Grigore de Nyssa  
la Cântarea Cântărilor*

cea mai mare, condiția divină. În cadrul acestei paradigme cristologice, se înțelege că pentru Sfântul Grigore de Nyssa „alergarea” spre desăvârșire nu-și poate atinge ținta în afara unei dezlipiri similare și de abandonare din iubire către Dumnezeu și aproapele: singura desăvârșire tânjită de epectază rămâne în ultima instanță aceea arătată în Întrupare, cu alte cuvinte desăvârșirea filantropiei, dorință și caritate.

*3.2.5 Spre o revalorificare creștină a corporalității*

Această manieră reinnoită de înțelegere a procesului mistic este prezentată în Comentariul lui Grigore din Nysa la *Cântarea Cântărilor* sub forma a trei „trupuri” în care se întretaie dinamismul Întrupării cu acela al epectazei: Sfânta Scriptură, trupul sufletului-mireasă și trupul eclezial. În ciuda mentalității encratice dominante din epoca Sfântului Grigore de Nyssa – mentalitate împărtășită, chiar dacă într-o formă moderată, de însuși Părintele Capadocian<sup>18</sup> – disputele cristologice prilejuiesc în acest context o nesperată revalorificare a corporalității și a materiei în mediul creștin.

*3.2.6 Posibilitatea de a reconcilia eros și agape pentru creștini*

Procesul mistic astfel delimitat comportă câteva consecințe de mare impact asupra antropologiei sfântului Grigore din Nyssa. Prima se referă la înțelegerea iubirii creștine în legătură cu dorința și pasiunile. *Comentariul la Cântarea Cântărilor* ni l-a înfățișat pe Dumnezeu ca pe Acela care trezește, inspiră și depășește toate aspirațiile omului pentru viața divină. Însă această subordonare a dorinței omenești înseamnă în același timp și propria sa eliberare: din moment ce filantropia dumnezeiască cuprinde în sine așa, cum s-a văzut, *eros* și *agape*<sup>19</sup>, în mod analogic i se recunoaște și iubirii omenești importanța de a dori și a suferi atracție. Se produce astfel ceea ce am putea numi o „răscumpărare” a dorinței ca dimensiune esențială

<sup>18</sup> P. BROWN, *El cuerpo y la sociedad. Los cristianos y la renuncia sexual*, Muchnik Editores, Barcelona 1993, 396 urm.

<sup>19</sup> Cfr. Gregorii Nysseni Opera (Brill, Leyde): 6. *In Canticum canticorum*, H. Langerbeck, 1960: Hom XIV.

a iubirii, a condiției de a fi situată într-o perspectivă care o definește și o potențează în aceeași măsură.

### 3.2.7 Transformarea înțelegerii desăvârșirii: de la voluntarism spre comuniune

De aici rezultă o altă consecință antropologică de maximă importanță, care privește de data aceasta virtutea. Am văzut cum pentru Sfântul Grigore de Nyssa virtutea sau iubirea omenească a Binelui și a Frumuseții absolute dobândește o conotație cristologică foarte puternică. Această „cristologizare” a virtuții aduce cu sine resituarea domeniului etic într-o perspectivă care-l depășește și-l conține în același timp. În plus, amorsează – chiar dacă într-un mod foarte discret în cazul episcopului Grigore de Nyssa – o adevărată revoluție în materie de referințe morale: păcatul și răul rămân mai departe categorii indispensabile pentru credința și morala capadocianului, însă etica ce reiese din Comentariul sfântului la *Cântarea Cântărilor* este eminentemente afirmativă și constructivă: lucrarea omenească este motivată în mod decisiv de dragoste și nu de teamă. Și tot în același context se mai poate observa o altă evoluție, de data aceasta în comparație cu doctrina filosofică clasică a virtuții înțelese ca *mesotés* între două extreme: situându-l pe Cristos ca *mesités*<sup>20</sup> sau mijlocitor absolut între Dumnezeu și umanitate în calitate de normă a tuturor virtuților, primatul etic acordat până atunci moderației revine de acum înainte epectazei, înțeleasă ca singură lipsă de moderație acceptabilă, și anume aceea a iubirii.

### Concluzie

La sfârșitul acestui crâmpei de „alergare epectatică” am putut constata cum epectaza înseamnă cu mult mai mult decât o temă anume cu care Sfântul Grigore de Nyssa s-a identificat în istoria spiritualității creștine. Pentru

<sup>20</sup> „Miezul tuturor «mijlocitorilor» este tocmai acela de a nu putea fi niciodată perfect «median». Iar lucrul acesta se datorează faptului că mijlocirea autentică nu are loc decât atunci când una din părțile implicate păstrează ideea ascunsă că deține un avantaj asupra celeilalte” (J. GUITTON, *Lo absurdo y lo misterio*, Valencia 1991, 115).

*Întrupare și epectază în comentariul sfântului Grigore de Nyssa  
la Cântarea Cântărilor*

Părintele Capadocian, *epéctasis* desemnează tensiunea fundamentală care susține întreg eșafodajul său teologic și antropologic ca unitate în dualitate și care se reflectă într-o mulțime de expresii: *Dumnezeu-om, creat-necreat, înfinit-finit, spirit-materie, intelect-patimi, individ-pleroma, bărbat-femeie, suflet-trup, mișcare-liniște*. Însă ceea ce nu lasă ca această viziune teologică și antropologică plină de tensiune să se fărâmițeze în fragmentare și disperare este credința fermă că, prin întrupare, condiția umană a intrat ireversibil în sânul Preasfintei Treimi.